

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.7>

Data przesłania artykułu: 20.05.2019

Data akceptacji artykułu: 29.06.2019

ALBERT NOWACKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

Kalejdoskop śmierci w prozie Wołodymyra Łysa

Wołodymyr Łys to jeden z najbardziej rozpoznawalnych i poczytnych współczesnych pisarzy ukraińskich, który od czasu swego debiutu literackiego w 1985 roku zaskakuje odbiorców ciekawymi i oryginalnymi tekstami, z których wiele zostało wyróżnionych prestiżowymi nagrodami literackimi. Wśród licznych utworów tego autora na szczególną uwagę zasługują chociażby *I przybędzie sędzia* (*I прибуде суддя*, 2004), *Hrabina* (*Графиня*, 2010), *Kamień pośród sadu* (*Камінь посеред саду*, 2005), *Stulecie Jakuba* (*Століття Якова*, 2010), *Solo dla Salomei* (*Соло для Соломії*, 2013) czy *Pani Młynyszczka* (*Діва Млинища*, 2016). Łys staje się, lub jak chcą niektórzy już stał się, swoistym zjawiskiem w literaturze ukraińskiej¹ oraz prozaikiem wykorzystującym mało dziś popularne na Ukrainie gatunki literackie, jak chociażby powieść historyczna czy saga rodzinna. Jego wielką zasługą jest kreowanie bohaterów w sposób autentyczny, przekonujący, niemal realistyczny. Wiele uwagi poświęca rozbudowie ich świata wewnętrznego oraz psychiki, czego zdaniem Tamary Hundorowej zaczynało już brakować w najnowszej literaturze ukraińskiej².

Na początku swej kariery literackiej W. Łys tworzył mniejsze formy literackie — pisał nowele i próbował swych sił w poezji, jednak z czasem bardziej zainteresował się dramaturgią. Nie dziwi więc, że zadebiutował właśnie jako dramaturg, którego sztuki były później wystawiane na deskach różnych teatrów ukraińskich, a także emitowane na antenie ukraińskiego radia. Jego prawdziwym powołaniem

¹ Zob. *Коронаваний Володимир Лис увійшов у «ТОП-100 найвпливовіших волинян»!*, „Коронація слова”, <http://koronatsiya.com/koronovanij-volodimir-lis-uvijshov-u-top-100-najvplivovi-shix-volinyan/> [dostęp: 23.09.2016].

² Zob. *Volodimir Lis. „Stolittá Ákova”*, BBC News Україна, http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2010/11/101104_book_lys_yakiv_sp.shtml [dostęp: 23.09.2016].

była jednak proza gdzie — jak się wydaje — realizuje się najpełniej. Jak wspomina sam autor, „Тяга до слова, прагнення за його допомогою висловити своє ставлення до світу та людей, питати себе та інших, чому в цьому житті так, а не інакше, й зробила письменником”³.

Zarówno tematyka twórczości W. Łysa, jak i wachlarz wykorzystywanych przez niego gatunków literackich są dość szerokie: od powieści historycznej i historyczno-awanturkowej (*Maska — Маска*, 2012), poprzez psychologiczną powieść detektywistyczną (*I przybędzie sędzia*) i powieść fantastyczną (*Щоденники Ієрұхар*, 2012), do sagi rodzinnej. Jego bohaterowie to postacie plastyczne, dynamiczne i niezwykle wiarygodne niezależnie od tego, czy odbiorca styka się ze zdolnym sędzią, utalentowanym detektywem, przebiegłym rozbójnikiem, skromnym malarzem, pracownikiem biura projektowego czy mieszkańcami poleskich wsi. W utworach ukraińskiego pisarza często pojawiają się obrazy niszczycielskiej i demonicznej *femme fatale*, elementy magii, wierzeń i tradycji ludowych. Nierzadko wykorzystywany jest motyw samotności i wyobcowania głównego bohatera, który popada w konflikt ze światem zewnętrznym. Łys snuje też rozważania nad celem i sensem ludzkiej egzystencji, które w pewnych przypadkach przechodzą w dyskurs suicydalny i rozważania o śmierci w wymiarze czysto egzystencjalnym. W niniejszej pracy skupimy się na dwóch ostatnich motywach literackich.

Motyw śmierci to wyjątkowo popularny i chyba jeden z najstarszych obrazów literackich, jest wszak bliski każdemu człowiekowi, każdej żywej istocie, gdyż stanowi naturalny kres każdego istnienia, które — jak się wyraził Martin Heidegger — jest bytem w kierunku śmierci⁴. Od zarania dziejów człowiek zadawał sobie pytanie o istotę śmierci, a jego największą troską było to, czy śmierć przynosi kres wszystkiego, czy też istnieje jednak jakieś życie w innym wymiarze. Refleksji nad naturą śmierci niejednokrotnie towarzyszył też lęk przed nią samą, albowiem — jak powiada Emil Cioran — „jest absolutnie niemożliwe, by ten, kto serio rozważa problem śmierci, nie czuł przed nią lęku. Nawet tych, co wierzą w nieśmiertelność, prowadzi ku temu przeświadczeniu również lęk przed śmiercią”⁵.

Zagadnienie śmierci pojawiło się już w Piśmie Świętym Starego Testamentu, wedle którego pierwszym człowiekiem, który doświadczył śmierci fizycznej, był zabity przez Kaina jego brat, Abel (Rdz 4, 8–12). Biblia naucza również, że w swojej naturze człowiek jest istotą śmiertelną, jedynym zaś bytem nieśmiertelnym jest Bóg, a tym, co daje człowiekowi pociechę, jest wiara w nieśmiertelną duszę i nadzieja na życie wieczne po śmierci.

Biblijna refleksja nad naturą śmierci miała znaczący wpływ na literaturę średniowiecza, w której motyw ten był niemal wszechobecny. Właśnie wtedy naro-

³ Л. Бойко, *Володимир Лис: „Я знайшов свій «острівок життя»*”, „Галицьке слово” 2016, nr 36 (1929, 5 maja), http://www.galslovo.if.ua/index_old.php?st=6026 [dostęp: 15.11.2016].

⁴ L. Figurski, I. T. Ciszewska, *Odwaga krytycznego myślenia: w poszukiwaniu sensu życia*, Będzin 2014, s. 16.

⁵ E. Cioran, *Na szczytach rozpaczy*, przeł. I. Kania, Warszawa 2007, s. 52.

dziła się maksyma *memento mori* inspirująca dwa ciekawe motywy w sztuce i literaturze: *dance macabre*, czyli taniec śmierci zabierającej w swój makabryczny korowód ludzi bez względu na ich stan, zawód czy wiek, a także *ars moriendi*, czyli sztuka umierania, pokazująca godną śmierć — jak chociażby moment odchodzenia bohatera francuskiej epopei *Pieśń o Rolandzie*. Philippe Ariès twierdzi, że w ten sposób próbowano „oswajać” śmierć, która stawała się „jednocześnie bliska, swojska i pomniejszona, słabiej odczuwana [...], z którą człowiek był spoufalcony”⁶.

Motyw śmierci przewijał się we wszystkich epokach literackich, był popularny w literaturze romantyzmu, kiedy to śmierć była sposobem na ucieczkę przed cierpieniem i kończyła nieznosną ludzką egzystencję. Coraz częściej, oprócz wątków egzystencjalnych, do głosu dochodziły te suicydalne, między innymi za sprawą Johanna Wolfganga Goethego i wykreowanej przezeń postaci Wertera — młodzieńca nieszczęśliwie zakochanego w wybrance swego serca Lotcie, który wobec niemożności bycia z ukochaną odbiera sobie życie strzałem z pistoletu.

Współczesna literatura nie jest bynajmniej wolna od obrazów śmierci, do czego walenie przyczynił się pełen okrucieństwa wiek XX, który prócz znanych ludzkości wojen przyniósł także antyhumanistyczne systemy totalitarne w postaci nazizmu, komunizmu oraz ich pochodnych. Tanatos przybrał oblicze masowej zagłady w obozach koncentracyjnych, czystkach komunistycznych i etnicznych, w wyniku śmierci głodowej (*vide* zorganizowany na rozkaz Stalina Wielki Głód na Ukrainie) czy zastosowania broni masowego rażenia. Współczesna kultura codziennie epatuje nas śmiercią, która wyziera z wiadomości telewizyjnych, filmów, gier komputerowych i książek. Śmierć została dziś strywializowana do tego stopnia, że z jednej strony nie szokuje i nie przeraża, z drugiej jednak P. Ariès przypomina, że „obecnie śmierć jest z naszych obyczajów tak wymazana, że z trudem ją sobie wyobrażamy i pojmujemy [...], budzi taki strach, że nie śmiemy już wymówić jej imienia”⁷.

Motywy tanatyczne są także obecne w literaturze ukraińskiej, poczynając od epoki baroku, kiedy na tamtejszym gruncie zaczęły rozwijać się gatunki literackie wykorzystywane w obrzędowej sferze śmierci, jak chociażby treny, lamenty i epitafia, w których celowali Demjan Naływajko, Melecjusz Smotrycki czy Kasjan Sakowicz⁸. Obraz śmierci zagościł następnie w literaturze romantyzmu, między innymi dzięki twórczości Tarasa Szewczenki, jednak najbardziej widoczny jest w wielu utworach modernizmu ukraińskiego. Warto zauważyć, iż schyłek XIX wieku przyniósł istotne zmiany nie tylko w literaturze i filozofii, ale też szeroko

⁶ P. Ariès, *Człowiek i śmierć*, Warszawa 2011, s. 42.

⁷ *Ibidem*. Por. A. Stasiuk, *O starości i śmierci*, [w:] *idem*, *Tekturowy samolot*, Wołowiec 2002, s. 69.

⁸ Zob. I. Мельничук, *Макабричні образи і мотиви в українській бароковій поезії XVI–XVII століття*, „Вісник Маріупольського державного університету, серія: Філологія” 2012, nr 6, s. 59. Por. *Історія української літератури*, t. 2. *Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.)*, red. В. Сулима, М. Сулима, Київ 2014, s. 212–259.

rozumianej sztuce i kulturze. Fala dekadentyzmu uczyniła motyw śmierci nie- zwykle popularnym, co zdaniem Antoniny Lubaszewskiej było zupełnie zrozumi- ałe, albowiem fundamentalnym zagadnieniem aksjologicznym epoki moderni- zmu była przecież idea śmierci Boga, wynikała z doświadczenia granicy — w tym wypadku granicy stuleci⁹. W nową estetykę doskonale wpisali się twórcy z kręgu „Młodej Muzy”, którzy — jak powiada Agnieszka Matusiak — dążyli do od- zwierciedlenia „szerokiej gamy delikatnych niuansów natury i najsubtelniejszych nastrojów duszy ludzkiej (m.in. cierpienia, samotności, smutku, tęsknoty, melan- cholii, zagubienia, myśli samobójczych)”¹⁰. Retorykę śmierci można odnaleźć między innymi w poezji Petra Karmanskiego i Wasyla Paczowskiego, ale też w prozie Mychajła Kociubińskiego, Wasyla Stefanyka czy Hnata Chotkewycza, a nieco wcześniej — w twórczości Łesi Ukrainki i Iwana Franki¹¹.

W dwudziestowiecznej literaturze ukraińskiej Tanatos jako motyw literacki występował dosyć często. Dotyczy to zwłaszcza literatury okresu „rozstrzelanego odrodzenia”, która nie tylko stanowiła swoistą aktualizację tematyki zrodzonej w estetyce dekadentyzmu, lecz także żywo reagowała na niedawne jeszcze ponure obrazy ewokowane przez I wojnę światową, bolszewickie rewolucje oraz brato- bójcze walki na Ukrainie. Śmierć zagościła w utworach Wałeriana Pidmohylnego, Mykoły Chwyłowego, Hryhorija Epika, Hryhorija Kosynki i wielu innych pisarzy ukraińskich. Na przestrzeni lat dwudziestych i trzydziestych w ukraińskiej litera- turze, podobnie zresztą jak w polskiej, zapanowała swoista „moda” na szerokie wykorzystanie motywów suicydalnych. Międzywojenna rzeczywistość sprawiła, że nie było to tylko zjawisko literackie, ale także poważny problem społeczny¹², co sprawiło, że fakty literackie i fakty życia realnego zaczęły przenikać się wzaj- jemnie, czyniąc z życia, jak się wyraziła Anne Nesbet, „zjawisko tekstualne”¹³.

Od obrazów śmierci nie jest wolna również najnowsza literatura ukraińska, pozostająca przecież w nieustannym kontakcie z głównymi nurtami literatury świa- towej. Po motywy odchodzenia sięga Lubko Deresz (*Намір!*, 2006), który pisze o powolnym umieraniu babki głównego bohatera¹⁴, o śmierci oraz życiu na gra- nicy rozpaczy i rozkładu traktują dzieła Ołesia Uljanenki *Жінка його мрії* (2010) i *Яйця динозавра* (2012). Warto wspomnieć jeszcze prozę Jurija Wynnyczuka,

⁹ Por. A. Lubaszewska, *Życie — śmierci doskonałość. Młodopolska antropologia śmierci i li- teracki świat wartości*, Kraków 1995, s. 10–13.

¹⁰ A. Matusiak, *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*, Wrocław 2006, s. 15. Por. Я. Поліщук, *Міфологічний горизонт українського модернізму*, Івано-Франківськ 2002, s. 200.

¹¹ Por. Л. Демська-Будзуляк, *Досвід смерті у творчості молодомузичців*, „Слово і час” 2008, nr 1, s. 25–31.

¹² O. Харлан, *Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939)*, Київ 2008, s. 203.

¹³ A. Nesbet, *Suicide as a literary fact in the 1920's*, „Slavic Review” 40, 1991, nr 4, s. 833.

¹⁴ Zob. A. Nowacki, *Młodość wobec starości: szacunek czy deprecjacja? „Намір!” Lubka Deresz*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, t. 12. *Starość*, „Slavica Wratislavi- viensia” 163, 2017, red. M. Borowski *et al.*, s. 401–414.

w której pisarz jawnie wyraża swój ironiczny stosunek do śmierci (*Граната на двох*, 1990; *Танго смерті*, 2012) oraz powieści Jewhena Paszkowskiego (*Свято*, 1989; *Безодня*, 2005; *Вовча зоря*, 1991), w których autor pisze nie tylko o nagłej śmierci, lecz także o jej metaforach i mentalnym odbiorze śmierci. Trupy gęsto ścielą się też we współczesnych ukraińskich powieściach detektywistycznych, w których celują przede wszystkim Andrij Kokotiucha (można tu wymienić serię o adwokacie Kłymencie Koszowym: *Адвокат із Личаківської*, 2015; *Привид із Валової*, 2015; *Автомобіль із Пекарської*, 2015; *Різник із Городоцької*, 2016; *Коханка із площі Ринок*, 2016) i Bohdan Kołomijczuk (*Небо над Віднем*, 2015; *Візит доктора Фройда*, 2016).

W grono pisarzy wykorzystujących w swojej twórczości motywy tanatyczne, wpisuje się również W. Łys. W jego powieściach realizacja wspomnianych motywów jest szeroka i wieloaspektowa — mamy tu bowiem do czynienia z wątkami suicydalnymi, różnie motywowanymi zabójstwami, a także motywem wymierania wsi, pokoleń i narodu o podłożu społeczno-kulturowym. Twórczość tego pisarza doskonale wpisuje się w dramatyczną historię przełomu wieków, która ze swoimi katastrofami społecznymi i naturalnymi wydobyła na powierzchnię aspekty egzystencjalne i ponownie zmusiła do refleksji nad istotą człowieczeństwa.

Najważniejszym zadaniem egzystencjalizmu jest próba odpowiedzi na pytanie o sens życia ludzkiego, a także o to, czy życie warto jest tego, by je przeżyć. Na takie właśnie pytania próbują odpowiedzieć sobie bohaterowie W. Łysa. Jednym z nich jest Sylwester Wasylczuk — wykładowca uniwersytecki, filolog z wykształcenia i protagonista powieści *Вуспа Сильвестра* (*Острів Сильвестра*). Jest on osobą samotną, chroniącą się w swojej „skorupie”, bojąc się konfrontacji ze światem, który w jego mniemaniu jest dlań wrogi:

живу в своєму світі [...]. Цей світ багато в чому заміняє мені реальний — світ поезії, літератури, образів, тропів, порівнянь, метафор, ямбів, хорейв, діалектизмів, дискурсів, чого там ще, перелік можна продовжити на кілька десятків слів, принаймні на кілька десятків, а може й більше. Цей світ мій, мій тому, що іншого я до пуття не знаю, він може й не такий уже добрий замітник реальному, але він відповідає моему характеру, моїм уподобанням, світобаченню, і міняти його я не можу і не хочу. В будь-якому іншому світі мене чекає крах¹⁵.

Sensem życia Sylwestra jest nauka i literatura, która stała się „захистом від ворожого суспільства, втечею від самого себе, маскою, яку він надягав, боячись показати своє власне «Я»”¹⁶. W literaturze bohater upatruje swego wybawienia, zwłaszcza po kłótniach z rodzicami i sprzeczkach z bratem Ołeksandrem. Wyjaśniając owo zjawisko, jedna z badaczek ukraińskich zwraca uwagę, że zgodnie z estetyką egzystencjalizmu to właśnie sztuka jest tym instrumentem, który

¹⁵ В. Лис, *Острів Сильвестра*, Харків 2009, s. 31.

¹⁶ Г. Авксентьева, А. Семенова, *Екзистенційні сенси роману Володимира Лиса „Острів Сильвестра”*, „Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки” 2013, nr 4.11, s. 7.

umożliwia poznanie prawdy¹⁷. Dlatego protagonista zgłębia meandry literatury, szukając tam podobieństw do swojego własnego życia. W jego umyśle pojawia się przemożna chęć napisania powieści i w tym celu zagłębia się w samego siebie. To posunięcie okazuje się zgubne, bo Sylwester zupełnie traci kontakt z rzeczywistością:

Якось він подумав, що вигадкою є сам. Не реальним, а таким, що існує в чийійсь уяві. Що той, в чийій уяві він існує, тішиться з того, що така-то істота на ім'я Сильвестр насправді існує лише в уяві. Це навіть не Бог, а жива земна істота. Людина або може навіть бджола чи равлик. Коли ж він подумав, чи не збожеволів бува, то тільки сумовито посміхнувся. Йому б хотілося навіть потьмарення свідомості, аби світ, в якому він наче не був реальністю, перестав для нього самого існувати¹⁸.

W. Łys kontynuuje tradycję międzywojennej literatury ukraińskiej, obecna między innymi w twórczości Mykoły Chwyłowego¹⁹ — kreuje postać człowieka niepotrzebnego, zbędnego. Świadomość bycia balastem dla świata oraz zmęczenie życiem, tak charakterystyczne dla literatury wykorzystującej estetykę egzystencjalizmu, uruchamia mechanizm autodestrukcji bohatera. Jak pisze Maksym Nестелеєв, „із погляду психоаналізу, основою людського існування є бажання. Ослаблений суб'єкт (або ослаблене Я) має ослаблені бажання, тому спроба суїциду в цьому випадку міститиме семантику парадоксального самоствердження ослабленого Я”²⁰. Pozbawiony wystarczająco silnej woli przetrwania i odwagi, by stanąć ze światem w szranki, bohater wybiera ucieczkę, o której skutkach odbiorca wie już od pierwszych stron utworu: „Він приплив на острів і застрелився”²¹.

Rumuński myśliciel Emil Cioran zapytywał:

czy można mówić o śmierci, nie poznawszy agonii? Śmierć można pojąć tylko wówczas, gdy życie odczuwamy jako długotrwałą agonię, w której śmierć splata się z życiem. Śmierć nie jest czymś zewnętrznym, ontologicznie różnym od życia, ale śmierć jako rzeczywistość względem życia autonomiczna nie istnieje²².

Przytoczone rozważania można by umieścić jako epigraf do innego utworu W. Łysa zatytułowanego *Kamień pośród sadu*, który sam autor określił mianem „wewnętrzny detektyw”²³. Jego bohaterem jest — charakterologicznie

¹⁷ Л. Пізнюк, *Проблеми відчуження та абсурду в „Місті” В. Підмогильного*, „Слово і час” 2000, nr 5, s. 65.

¹⁸ В. Лис, *Острів Сильвестра...*, s. 88.

¹⁹ Zob. A. Nowacki, *Dzieci przez matkę odrzucone. „Zbędni ludzie rewolucji” w prozie Mykoły Chwyłowego*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” 2014, nr 24, s. 157–168.

²⁰ М. Нестелеєв, *На межі. Суїцидальний дискурс українського модернізму*, Київ 2013, s. 73.

²¹ В. Лис, *Острів Сильвестра...*, s. 5.

²² Е. Cioran, *На шczytach rozpaczy...*, s. 43.

²³ М. Максименко, *Літературні вітражі Володимира Лиса: інтелект-реліз*, Полтава 2014, http://libgonchar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=267:2014-11-06-08-39-27&catid=225&Itemid=25&lang=uk [dostęp: 12.12.2016].

podobny do Sylwestra Wasylczuka — Andrij Trojan, skromny młody inżynier w wydziale projektowym fabryki. Protagonista żyje jak we śnie, wydaje się człowiekiem wewnątrz chłodnym, obojętnym na radości życia i niepotrafiącym kochać. Jest świadomy, że nie umyka to uwadze jego żony; jak przyznaje:

Магда вважає мене бездарним. Бездарним в умінні жити на цьому світі, у вмінні любити це життя, відчути смак до нього, відчувати повнокровність... «А що, як я справді не опанував цього мистецтва?» — раптом зринає думка, що змушує мене здригнути ся. Якщо це справді так, як каже Магда, то кепські мої справи²⁴.

Wszystko wskazuje, że to, co mówi na temat Andrija żona, jest prawdą. W rezultacie bezczynności i obojętności bohatera Magda decyduje się odejść, co wywołuje w nim żal, złość, poczucie pustki i osamotnienia. Andrij uświadamia sobie, że nie kocha żony i tak naprawdę nigdy jej nie kochał. Postanawia wziąć się w garść, zacząć wszystko od początku i znaleźć wyjście z tej niekorzystnej sytuacji. Wkrótce sam jednak konstatuje, że to niemożliwe:

Ось від вихід, варто лише простягти руку, встати й піти. Я простяг руку перед собою. Мої довгі худі пальці розітнули порожнечу. Опору не було, але не було й точки дотику. Я уявив, що так само йтиму життям, йтиму до безкінечності²⁵.

Na jego życie składają się dwa równoległe światy — realny i skonstruowany w głowie. Światy te z biegiem czasu coraz mocniej się łączą — do tego stopnia, że nie tylko odbiorca, ale i sam Andrij ma kłopoty z odróżnieniem i wskazaniem, który z nich jest prawdziwy, a który stanowi jedynie element jego wyobraźni.

W analizowanej powieści autor często wykorzystuje obraz mgły, pojawiającej się tu kilkakrotnie, niczym refren w piosence. Mgła przynosi Andrijowi chwilową ulgę, ponieważ ewokuje obrazy dzieciństwa oraz ciepłe wspomnienia związane z domem rodzinnym. Są one jednak tylko iluzją, która pryska, kiedy tylko mgła się podniesie: „Я [...] подумав знову про час, що схожий на вату. Вата, ще крок, зусилля збудженого мозку — і постає слово туман. Туман — ілюзія. Ілюзія — туман. Повна ілюзія туманів. Туман, переповнений життям. Туман туманів”²⁶.

Bohater próbuje zapełnić pustkę poszukiwaniem kobiety swego życia, co do złudzenia przypomina wysiłki Adama Miauczyńskiego z filmu *Dzień świra*, szukającego wymarzonej Małgorzaty. Kolejne spotkania przysparzają mu nowych rozczarowań, wzmacnianych świadomością, że swym wybrankom przynosi jedynie nieszczęście — Lusia, która została jego drugą żoną, popełniła samobójstwo po śmierci nowo narodzonego dziecka, a Katia, kolejna miłość, wyszła nieszczęśliwie za męża za człowieka, który zaczął stosować wobec niej przemoc fizyczną.

Moment rozstania z Magdą uświadomił Andrijowi jego niemoc i inercyjność jego życia, sprawił, iż stało się ono nieustającą agonią prowadzącą ku jednemu

²⁴ В. Лис, *Камінь посеред саду*, Харків 2015, s. 13–14.

²⁵ *Ibidem*, s. 62–63.

²⁶ *Ibidem*, s. 91. Warto zwrócić uwagę, iż metaforykę mgły, w podobnym zresztą kontekście, wykorzystał Mykoła Chwyłow w noweli *Ja (Romantyczność)* [*Я (Романтика)*, 1924].

możliwemu rozwiązaniu: „Але ж є вихід, — кажу я собі. — Чого ж ти втікаєш від нього? Я не втікаю. Утікаєш. Цей похід і є втеча. Так, але від чого? Хіба ж не знаєш? Тепер знаю. Боїшся? І так, і ні. Принаймні, не сьогодні. Ні, сьогодні. Сьогодні або ніколи”²⁷. Okazywane przez bohatera obsesyjne pragnienie śmierci, które przewija się w całym utworze jest, jak zauważa Dariusz Tomasz Lebioda, oznaką „ostatecznego wyczerpania ciała i duszy, krańcowego zmęczenia życiem”²⁸.

Jak pisze Cioran:

Człowiek normalny, pozbawiony metafizycznego zmysłu, nie ma świadomości stopniowego wchodzenia w śmierć, choć ani on, ani żadna inna istota nie może umknąć nieubłaganemu przeznaczeniu. U ludzi, których świadomość uzyskała autonomię życia, objawienie śmierci nabiera takiej potęgi, że niszczy wszelką naiwność, wszelki poryw radości, wszelką naturalną rozkosz. Jest coś perwersyjnego i nieskończenie dekadentckiego w świadomości śmierci²⁹.

Andrij uzyskuje tę świadomość, prowadzącą go do jedynego możliwego finału — popełnienia samobójstwa, które udaje się dopiero za drugim razem, kiedy główny bohater spotyka śmierć przygnieciony wielkim głazem, w spowitym mgłą sadzie nieopodal domu rodzinnego.

Mówiąc o kalejdoskopie śmierci w twórczości W. Łysa, warto przyjrzeć się bliżej powieści *Hrabina*, której bohaterami są z jednej strony prowincjonalny malarz i nauczyciel rysunku w szkole, Płaton Łemyszczuk, oraz jego uczennica Luba Smażuk, z drugiej zaś — tytułowa hrabina Waclawa (Wencesława) — żyjąca w XVIII wieku kobieta z rodziny chłopów pańszczyźnianych, której udało się odmienić swój los i wyjść za hrabiego dzięki nieprzeciętnej urodzie lub za sprawą magicznych mocy, które jej przypisywano.

Fabula utworu jest zawiła, gdyż przenikają się w niej dwie rzeczywistości — koniec XX wieku miesza się z wiekiem XVIII. Z punktu widzenia gatunku literackiego powieść ta przypomina — podobnie zresztą jak *Kamień pośród sadu* — utwory charakterystyczne dla realizmu magicznego, w którym można zaobserwować, jak podaje Małgorzata Chrobak, „komplementarność magii i realizmu, rzeczywistości jawy i snu [...], a także wątków obrazowania surrealistycznego”³⁰. Estetyka realizmu magicznego zakłada „szczególny stosunek do rzeczywistości, ujmując ją w sposób wykraczający poza ramy oglądu empirycznego”, natomiast „fabularne komponenty, podobnie jak pozostałe komponenty świata przedstawionego, osadzone są w tzw. rozszerzonej rzeczywistości, wyzwolonej z krępujących więzów dogmatycznie pojętej racjonalności”³¹. Taki właśnie charakter ma omawiany utwór Łysa, w którym opowieść o nauczycielu rysunku i jego uczennicy

²⁷ *Ibidem*, s. 166.

²⁸ D. T. Lebioda, *Pragnienie śmierci*, Bydgoszcz 1996, s. 18.

²⁹ E. Cioran, *Na szczytach rozpacz...*, s. 46.

³⁰ M. Chrobak, *Realizm magiczny w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży*, Kraków 2010, s. 15.

³¹ R. Siwek, *Niemieckie i włoskie korzenie realizmu magicznego*, „Kwartalnik Neofilologiczny” 1999, z. 3–4, s. 244.

przeplata się z zagadkami, mistycznymi przygodami, widzeniami i który jest zakotwiczony niejako w dwóch wymiarach czasowych.

Główny bohater jest przystojnym i zdolnym malarzem o zaniżonej ocenie swoich umiejętności malarskich oraz swojego dotychczasowego życia:

— А хто ти? — запитує го познана під час wakacji на Кримує Inga. — Доречне питання, — погодився я. — Ніхто. Вчитель малювання з провінційного містечка, яке навіть не є райцентром. Часом, правда, мазюкаю якісь пейзажі. Та їм гріш ціна в базарний день, як кажуть в народі, це я добре знаю й усвідомлюю. Хоч ліпше б не усвідомлював³².

Płaton wątpi w swój talent malarski, zastanawia się, czy ma jeszcze moralne prawo malować, skoro wie, że brakuje mu zdolności. Jego sytuację dodatkowo komplikuje płomienne uczucie do dużo młodziej uczennicy — Luby, która zresztą w podzięce za odkrycie jej talentu spędza z nim noc.

Zakochany malarz pragnie być ze swą wybranką, lecz ona go odtrąca i przyjeżdża do rodzinnego miasteczka w towarzystwie mężczyzny, którego przedstawia jako swego narzeczonego. Płaton jest zrozpaczony i w przypiływie zazdrości postanawia zabić pannę młodą na jej własnym weselu:

Я почув постріл, побачив, як захиталася жінка у довгій білій сукні, як червоний колір псує білий, і відвів очі від холодного скла прицілу. Люди біля церкви метушилися і щось кричали. Але це вже мене зовсім не обходило. Я встав і спокійнісінько пішов додому з рушницею, закинutoю на плече. Дорогою іноземною рушницею, з якої щойно вбив ту, котра нагадала мені, що моя творчість, а відтак і все життя, по суті, не має ціни³³.

Po pewnym czasie skonsternowany i — jak się okazuje — niedoszły zabójca dowiadyuje się, że nikogo nie zabił, a wypadki, w których brał udział lub miał wrażenie, że brał udział, w rzeczywistości rozegrały się ponad trzydzieści lat temu.

Atmosferę grozy w analizowanej powieści podsycają powtarzające się zabójstwa miejscowych psów, które miały też miejsce w XVIII, a wcześniej XVI wieku. Tropu prowadzą do Luby, która — zafascynowana historią hrabiny Waclawy — stara się skopiować jej życie, nie wyłączać knoń, intryg, rozkochiwania mężczyzn i uśmiercania niewinnych psów. Chce również, by Płaton umarł w mękach na wbitym w ziemię palu, podobnie jak pierwszy mąż tajemniczej hrabiny. Luba — przez niemal cały czas odgrywająca rolę złowieszce *femme fatal* — padła ofiarą własnych intryg, ponieważ przestała rozróżniać, czy jeszcze żyje swoim życiem, czy już życiem hrabiny. Straciwszy rozum, umiera dla świata, gdyż nie jest już w stanie malować, jednocześnie rodzi się dla Płatona, który ponownie bierze ją pod swoją opiekę.

Zawodowa śmierć bohaterki przynosi z sobą kolejną śmierć — śmierć Płatona jako słabego, pozbawionego wiary w siebie człowieka — i rozpoczęcie życia człowieka spełnionego. Można zatem powiedzieć, iż obydwie „śmierci” pozostają nie tyle w egzystencjalnym, ile raczej symbolicznym wymiarze.

³² В. Лис, *Графиня*, Харків 2016, s. 29.

³³ *Ibidem*, s. 74.

Rozważania o śmierci w kontekście prozy W. Łysa byłyby niepełne bez próby spojrzenia na jego najbardziej chyba znany utwór — *Stulecie Jakuba*. Jak twierdził sam pisarz, ideę napisania powieści nosił w sobie przez niemal trzydzieści lat³⁴. Jak napisał jeden z ukraińskich krytyków, „Використовуючи простий прийом — спогади старого діда, що розгорнулися на ціле століття — письменник вибудував величний храм, у вітражах пам’яті якого грає світло правдивої історії”³⁵.

Bohaterem utworu jest Jakub Mech, który zamierza świętować jubileusz swoich setnych urodzin. Dzieje jego życia są tak naprawdę opowieścią o stuletniej historii kilku państw europejskich. Na wydarzenia z życia bohatera nakłada się wątek ocalenia młodej dziewczyny — narkomanki i kobiety lekkich obyczajów, która znalazła się u niego przypadkiem i od razu zdobyła jego serce. Losy Jakuba Mecha odbiorca poznaje dzięki opowieściom, które snuje on swej podopiecznej Ołence. Aby ją uratować, starzec postanawia zabić człowieka pełniącego funkcję jej niedawnego „opiekuna” (najprawdopodobniej alfonsa). To wydarzenie stanowi cezurę całej opowieści, pozbawia bowiem sił głównego bohatera i zmusza do zadawania pytań o życie doczesne. Tym samym Łys osadza motyw śmierci w wymiarze czysto egzystencjalnym — bohater zdaje sobie sprawę z upływu czasu, jest gotowy do przejścia na „drugą stronę”, na samą zaś śmierć, podobnie jak Agata z *Chłopów* Władysława Reymonta, czeka jak na dobrego przyjaciela:

Довго лежав напівпритомним. Нило від удару тіло. [...] Кликав смерть і знав, що не дочекається, а якщо й прителюється стара карга, то днів за два-три. А стильки ждати не міг. — Господи, прости мене, — сказав Яків. — Прости, Господи. Я погубив одну неправедну душу, али й порятував одну. А може й не душу, а просто людську істоту, подумалось йому. Все одно. Не міг не порятувати³⁶.

Od tego momentu odbiorca śledzi historię Jakuba, wsłuchując się w jego marzenia senne, które snuje, dochodząc do siebie po wyczerpujących wydarzeniach z lasu. Również tutaj W. Łys dość obszernie wykorzystuje motyw śmierci, opowiada bowiem o czasach II wojny światowej, kiedy życie tracili nie tylko żołnierze wrogich armii czy ofiary wydarzeń na Polesiu i Wołyniu, ale też niewinni świadkowie tych krwawych zmagani, między innymi zabite przez radzieckie bojówki udające partyzantów UPA żona Jakuba — polska szlachcianka oraz ich dwie córki³⁷.

Refleksja nad śmiercią i jej naturą nigdy nie należała do zadań łatwych, jak bowiem zauważyła Hanna Ratuszna, „śmierć jest procesem »zamkniętym« i każdy opis dotyczy wyłącznie jej objawów. Można zatem analizować poszczegól-

³⁴ М. Максименко, *Літературні вітражі Володимира Луса...*

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ В. Лис, *Століття Якова*, Харків 2013, s. 90.

³⁷ Bolesne zagadnienia wydarzeń wołyńskich porusza w swych badaniach Grzegorz Motyka, zob. *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–47*, Kraków 2012; *idem*, *Wołyń ’43. Ludobójcza czystka — fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016.

ne etapy, sam moment śmierci nie zostaje jednak nigdy uchwycony”³⁸. W. Łys wciąż poszukuje takich form ekspresji, które pozwolą mu się zbliżyć do tego nieuchwytnego momentu]. Najczęściej przybierają one postać wątków suicydalnych, pojawiających się jako protest przeciwko agonii życia, ale nader często, także w pominiętych tu utworach, Łys wykorzystuje motyw śmierci będącej wynikiem morderstwa. Autor próbuje relatywizować pozbawienie życia innego człowieka, na przykład zabójstwo dokonane w celu ochrony bliskich, jak ma to miejsce w *Stuleciu Jakuba*. Warto zwrócić uwagę, iż ten ukraiński twórca pisze o śmierci tragicznej, niezawinionej, pochylając się nad losem setek bezimiennych ofiar — dodajmy, że niezależnie od ich narodowości — które straciły życie podczas tragicznych wydarzeń ubiegłego wieku. Niezmiernie ciekawy jest również egzystencjalny wymiar śmierci w utworach tego ukraińskiego pisarza, jednakże wątek ów jest tak obszerny, że wymaga kolejnego opracowania.

Bibliografia

- Ariès P., *Człowiek i śmierć*, Aletheia, Warszawa 2011.
- Avksent’eva G., Semenova A., *Ekzistencijni sensi romanu Volodimira Lisa „Ostriv Sil’vestra”*, „Naukovij visnik Mikolaïvs’kogo derżavnogo universitetu imeni V. O. Suhomlins’kogo. Seriâ: Filologični nauki” 2013, nr 4.11.
- Bojko L., *Volodimir Lis: „Aznajšov svij „ostrivok žittâ”*, „Galic’ke slovo” 2016, nr 36 (1929, 5 maja), http://www.galslovo.if.ua/index_old.php?st=6026.
- Chrobak M., *Realizm magiczny w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2010.
- Cioran E., *Na szczytach rozpacz*, „Aletheia”, Warszawa 2007.
- Dems’ka-Budzulâk L., *Dosvid smerti u tvorčosti molodomuzivciv*, „Slovo i čas” 2008, nr 1.
- Figurski L., Ciszewska I. T., *Odwaga krytycznego myślenia: w poszukiwaniu sensu życia*, Wydawnictwo Internetowe „E-bookowo”, Będzin 2014.
- Harlan O., *Diskurs katastrofizmu v ukraińs’kij ta pol’s’kij prozi (1918–1939)*, „Osvita Ukraïni”, Kiïv 2008.
- Īstorîâ ukraińs’koï literaturi*, t. 2. *Davnâ literatura (druga polovina XVI–XVIII st.)*, red. V. Sulima, M. Sulima, „Naukova dumka”, Kiïv 2014.
- Koronovanij Volodimir Lis uvijšov u „TOP-100 najvplivoviših volinân”!*, „Koronaciâ slova”, <http://koronatsiya.com/koronovanij-volodimir-lis-uvijšov-u-top-100-najvplivovishix-volinyan/>.
- Lebioda D. T., *Pragnienie śmierci*, Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz 1996.
- Lis V., *Grafinâ*, vidavnictvo „Klub Simejnogo Dozvillâ”, Harkiv 2016.
- Lis V., *Kamîn’ posered sadu*, „Klub Simejnogo Dozvillâ”, Harkiv 2015.
- Lis V., *Ostriv Sil’vestra*, „Folio”, Harkiv 2009.
- Lis V., *Stolittâ Akova*, „Klub Simejnogo Dozvillâ”, Harkiv 2013.
- Lubaszewska A., *Życie — śmierci doskonałość. Młodopolska antropologia śmierci i literacki świat wartości*, nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995.
- Maksimenko M., *Literaturni vitraži Volodimira Lisa: intelekt-reliz*, Poltava 2014, http://libgonchar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=267:2014-11-06-08-39-27&catid=225&Itemid=25&lang=uk.

³⁸ H. Ratuszna, *Wieczność w człowieku. O młodopolskiej świadomości śmierci w twórczości Stanisława Przybosa*, Toruń 2005, s. 5.

- Matusiak A., *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
- Mel'ničuk Ĺ., *Makabrični obrazi imotivi v ukraïns'kij barokovij poezii XVI–XVII stolittâ*, „Visnik Mariupol's'kogo deržavnogo universitetu, seriâ: Filologiiâ” 2012, nr 6.
- Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–47*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012.
- Motyka G., *Wołyń '43. Ludobójcza czystka — fakty, analogie, polityka historyczna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016.
- Nesbet A., *Suicide as a literary fact in the 1920s*, „Slavic Review” 1991, vol. 40, nr 4.
- Nestelêv M., *Na meži. Suïcidal'nij diskurs ukraïns'kogo modernizmu*, „Akademvidav”, Kiïv 2013.
- Nowacki A., *Dzieci przez matkę odrzucone. „Zbédni ludzie rewolucji” w prozie Mykoły Chwyłowego*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” 2014, nr 24.
- Nowacki A., *Młodość wobec starości: szacunek czy deprecjacja? Namir Lubka Deresza*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, t. 12. *Starość*, „Slavica Wratislaviensia” 163, 2017, red. M. Borowski *et al.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Piznûk L., *Problemi vidčužennâ taabsurdu v „Misti” V. Pidmogil'nogo*, „Slovo i čas” 2000, nr 5.
- Polišuk Â., *Mifologičnij gorizont ukraïns'kogo modernizmu*, „Lileâ-NV”, Īvano-Frankivs'k 2002.
- Ratuszna H., *Wieczność w człowieku. O młodopolskiej świadomości śmierci w twórczości Stanisława Przybosa*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2005.
- Siwek R., *Niemieckie i włoskie korzenie realizmu magicznego*, „Kwartalnik Neofilologiczny” 1999, z. 3–4.
- Stasiuk A., *Tekturowy samolot*, Czarne, Wołowiec 2002.
- Volodimir Lis*. „Stolittâ Âkova”, BBC News Ukraïna, http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2010/11/101104_book_lys_yakiv_sp.shtml.

Калейдоскоп смерті у творчості Володимира Лиса

Резюме

Метою цієї статті спроба проаналізувати мотиви смерті у творчості Володимира Лиса. Здійснений аналіз демонструє, що письменник охоче і ясно використовує в своїх творах танатичні мотиви. Найчастіше вони набувають форми суїцидальних сюжетних ліній, що виступають як протест проти агонії життя, але у згаданих творах досить часто використовуються мотиви смерті як результату вбивства. Однак іноді автор намагається релятивізувати вбивство, особливо скоєне для захисту близьких, як це відбувається в романі *Століття Якова*. Варто зазначити, що цей український письменник пише також про трагічну й безневинну смерть, замислюючись над долею сотень анонімних жертв, незалежно від їх національності, що загинули в результаті трагічних подій минулого століття.

Ключевые слова: Танатос, мотиви смерті, екзистенціальні мотиви, магичний реалізм, самогубство

Kaleidoscope of death in the works of Volodymyr Łys

Summary

The purpose of this paper is to analyse the motives of death in works by the contemporary Ukrainian prose writer Volodymyr Łys. The analysis demonstrates that the author willingly and abundantly uses tanatic motives in his works. Very often they appear as suicidal threads presented as a protest against the agony of life, although the writer also frequently uses the motives of death as a result of murder. Sometimes, however, the author tries to relativise murder when committed to protect one's nearest and dearest, as is the case in *Jacob's Century*. It is worth noting that the author addresses the issue of tragic and undeserved death, reflecting on the fate of hundreds of nameless victims — regardless of their ethnicity — who lost their lives in the tragic events of the last century.

Keywords: Thanatos, motives of death, existential motives, magical realism, suicide